

Intelligentie en sociale competentie

Citation for published version (APA):

Tomic, W., & van der Molen, H. T. (1997). Intelligentie en sociale competentie: Inleiding. In W. Tomic, & H. T. van der Molen (Eds.), *Intelligentie en sociale competentie* (1 ed., pp. 17-22). Open Universiteit.

Document status and date:

Published: 01/01/1997

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

<https://www.ou.nl/taverne-agreement>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

pure-support@ou.nl

providing details and we will investigate your claim.

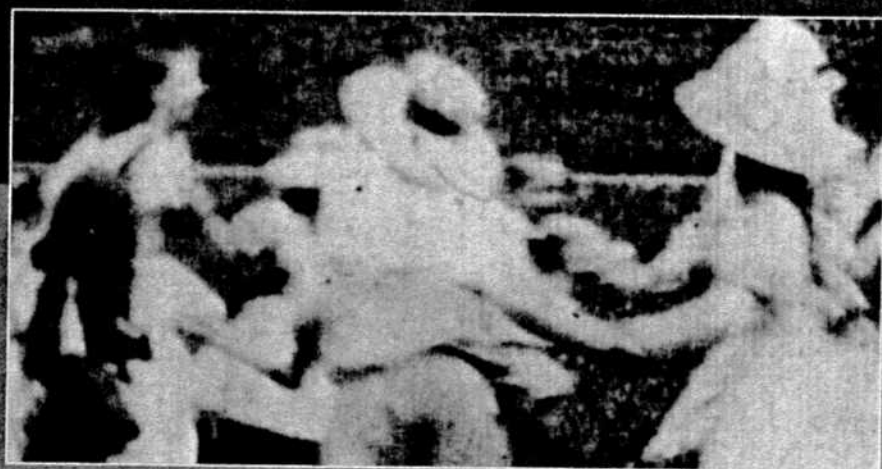
Downloaded from <https://research.ou.nl/> on date: 15 Jul. 2023

Open Universiteit
www.ou.nl

INTELLIGENTIE EN SOCIALE COMPETENTIE

WELKO TOMIC
HENK T. VAN DER MOLEN
REDACTIE

Open Universiteit

Intelligentie en Sociale Competentie zijn twee begrippen waaraan tegenwoordig in talloze situaties veel waarde wordt gehecht. Scholen trachten beide kanten van de medaille bij hun leerlingen te ontwikkelen. Organisaties zijn op zoek naar slim en sociaal vaardig personeel.

Maar wat wordt verstaan onder intelligentie en sociale competentie? Kunnen we die begrippen meten? Wat is het verschil tussen abstract-verbale en sociale intelligentie? Kunnen op basis van intelligentietest scores ook voorspellingen worden gedaan over succes in studie en beroep? Kan men zich voorbereiden op een intelligentietest en daarmee de score en de kans op een baan positief beïnvloeden? Is intelligentie een eigenschap waarmee we geboren worden of wordt deze bepaald door het onderwijs en andere omgevingsinvloeden? Kan de ontwikkeling van de intelligentie worden versneld? Zijn sociale competenties te verbeteren en zo ja, hoe?

Dit voor het Nederlandse taalgebied unieke boek heeft in de eerste plaats tot doel een overzicht te geven van de verschillende theorieën over intelligentie. Visies van onder andere Sternberg, Piaget en De Groot komen daarbij aan bod.

In de tweede plaats wordt ruime aandacht besteed aan de intelligentietest. Welke test worden in Nederland veel gebruikt? Wat komt er kijken bij de ontwikkeling van zo'n test?

In de derde plaats wordt empirisch onderzoek beschreven op basis waarvan antwoorden worden gegeven op vragen zoals hierboven gesteld.

In de vierde plaats worden thema's rond de beoordeling van sociale intelligentie en de bevordering van sociale competentie besproken.

Het boek is bestemd voor wo-opleidingen psychologie, pedagogiek en onderwijskunde, alsook voor enkele hbo-opleidingen waarin de thema's intelligentie en sociale competentie relevant zijn.

VERWANTE UITGAVEN:

- Kinder- en Jeugdpsychologie; trends, F. Engelen-Swaenere & R. Kohnstamm (Red.) (1997, ISBN 90 265 1470 0).
- Het ontstaan van moreel besef, I. Olibof & D. Brugman (Red.) (1994, ISBN 90 265 1417 4).
- Psychologie: de stand van zaken, N. Meaal, J. Jansz & A. Fischer (1995, ISBN 90 265 1485 2).

ISBN 90-265-1419-0

9 789026 514197

Het doel van dit boek is een globaal overzicht te geven van de stand van zaken op het gebied van theoretisch en empirisch onderzoek naar twee centrale begrippen uit de persoonlijkheidspsychologie: intelligentie en sociale competentie. Het eerste begrip heeft vooral betrekking op het verstandelijk vermogen van de mens, het tweede op het vermogen in de vele verschillende sociale situaties, die in het leven voorkomen, adequaat te handelen. Beide begrippen staan niet los van elkaar. Om op adequate wijze in sociale situaties te kunnen reageren, zijn verstandelijke vermogens onontbeerlijk.

1. Intelligentie

Sinds zijn bestaan heeft de mens door observaties van zijn soortgenoten in dagelijkse situaties kunnen concluderen dat niet ieder exemplaar van de soort begiftigd is met dezelfde mate van intelligentie. In de negende of achtste eeuw voor Christus heeft Homerus reeds enkele verzen gewijd aan de ongelijke verdeling van intelligentie. Hij schreef de volgende dichtregels:

'Het is zo dat de goden niet aan alle mensen hun gunsten schenken – noch uiterlijk schoon, noch intelligentie en welsprekendheid.'

(Homerus, Odyssee, VIII: 167-168, p. 476).

Reeds eeuwenlang onderneemt de mens pogingen het verschijnsel intelligentie te doorgronden. Niettemin is het nog steeds niet eenvoudig duidelijk te maken wat we onder intelligentie verstaan of het begrip 'intelligentie' zodanig te definiëren dat de deskundigen het over die definitie eens kunnen zijn. Zo heeft bijvoorbeeld Van Peet (1992) in de literatuur 73 verschillende definities van het begrip getraceerd.

Voor een eerste omschrijving van intelligentie gaan we te rade bij het woordenboek. Volgens *Van Dale* betekent 'intelligent': intellect hebbend; verstandig, schrander, vlug van begrip of daarvan blijk gevend. 'Intelligentie' wordt omschreven als: verstandelijk vermogen en/of

schrandtheid. 'Sociale intelligentie' wordt gedefinieerd als: 'goede kijk op de werkelijke maatschappelijke toestanden en betrekkingen, op de werkelijkheid van alledag'. In Hadamard (1949, p. 29) kunnen we lezen dat de heilige Augustinus op grond van zijn kennis van het Latijn van mening was dat etymologisch gezien, '*intelligo*' 'kiezen uit' betekent.

In het alledaagse spraakgebruik heeft het begrip 'intelligentie' te maken met het volgende: In hoeverre is een persoon in staat kennis te verwerven en er nuttig gebruik van te maken; zich verstandig en met gevoel voor verhoudingen in zijn omgeving te gedragen; het doeltreffend gebruiken en combineren van verschillende gegevens om problemen op te lossen.

Het psychologisch spraakgebruik sluit zich globaal bij het alledaagse aan. In de verschillende definities die Van Peet (1992) achterhaald heeft, vindt men de volgende belangrijke elementen steeds weer terug: het vermogen tot denken, het kunnen profiteren van ervaring, het vermogen nieuwe begrippen of gedragingen te leren en te benutten, abstract kunnen redeneren, het vermogen kennis op een adequate wijze te representeren, relaties kunnen doorzien, verschillen kunnen definiëren, regels kunnen ontdekken en dergelijke.

Wanneer we spreken over intelligentie, dan is het gebruikelijk iemands intelligentie als een persoonlijk systeem van kennen en kunnen te beschouwen, met andere woorden: als een *vermogen*. Het zal niet verwonderlijk zijn dat er tussen intelligentie en vermogens in het cognitieve domein samenhangen bestaan. We hoeven in dit verband maar te denken aan het vermogen om een vreemde taal te leren of goed te kunnen rekenen of wiskundeopgaven correct te kunnen oplossen. Het is duidelijk dat in onze cultuur de beïnvloeding van de ontwikkeling binnen het cognitieve domein bij uitstek gedelegeerd is aan het geïnstitutionaliseerde onderwijssysteem. We hebben het in dit geval over een soort begaafdheid die met name de school tracht te ontwikkelen, namelijk de denkbegaafdheid.

Van belang is ook dat intelligentie niet gebiedsgebonden is. Intelligentie wordt juist beschouwd als iemands algemeen verstandelijk vermogen dat *overal* bruikbaar is waar zich voor de betrokken persoon nieuwe problemen voordoen, die met gebruik van het verstand kunnen worden opgelost (De Groot & Van Peet, 1996). Intelligentie duidt met name op de mogelijkheid om *nieuwe* situaties met succes aan te kunnen. Intelligentie zou men dan ook die psychische kwaliteit kunnen noemen, waardoor een mens zich adequaat kan gedragen in zeer verschillende situaties, die zich als nieuw voordoen, op grond van een aanwending van het denken. Intelligentie verwijst bij uitstek naar effectief cognitief functioneren. Cognitief functioneren dient ruim opgevat te worden. We onderschrijven de opvatting van De Groot en Van Peet (1996) dat bij het cognitief functioneren allerlei psychische functies en combinaties van die functies een rol spelen. Het betreft niet alleen maar functies zoals waarnemen, de werking van het geheugen, denken, verstandig kiezen en beslissen, maar ook het verwerken van gevoelens en het gebruiken van intuïtie.

Het thema intelligentie is zowel vanuit theoretisch als vanuit maatschappelijk oogpunt relevant. Voor de 'zuivere wetenschap' is het bijvoorbeeld interessant na te gaan of er verschillende soorten intelligentie te onderscheiden zijn en welke processen ten grondslag liggen aan de ontwikkeling van verschillende vormen van intelligent gedrag. Voor de maatschappij is het thema intelligentie nauw verbonden met de intelligentietest, volgens Hofstee (1992) 'één van de meest zichtbare en invloedrijke instrumenten uit de psychologische gereedschapskist' (p. 184). Hij wijst erop dat de hoofdstroom van het intelligentieonderzoek ontspringt bij Binet (1857-1911), die ten behoeve van het onderwijsbeleid een verzoek kreeg een test te ontwerpen waarmee een onderscheid kan worden gemaakt tussen verschillende oorzaken van leerachterstand. Heden ten dage worden intelligentietests gebruikt bij perso-

neelsselectie, bij toelating tot verschillende vormen van het onderwijs, bij school- en beroepskeuze-advisering, bij klinisch psychologische diagnostiek en bij wetenschappelijk onderzoek. Of men daarover nu sceptisch is of niet, feit is dat dit instrument, in verschillende vormen, veelvuldig wordt toegepast.

Het is nog maar de vraag of we op theoretisch niveau voldoende van intelligentie weten. Zo vertelde de beroemde wiskundige en onderwijsvernieuwer Hans Freudenthal tijdens een lezing voor studenten en stafleden van de Universiteit Twente dat we eigenlijk nog steeds niet weten wat intelligentie is, ook al kunnen we het er in het algemeen over eens worden wat onder bepaalde omstandigheden min of meer intelligent gedrag is en of deze of gene een domoor of een slimmerik is.

Vroon (1980) is dezelfde mening toegedaan en stelt dat redenerend vanuit een acceptabel definitieniveau nog vrijwel onbekend is wat intelligentie is. Na een analyse van definities stelt hij dat men in de wetenschap in het algemeen drie definitieniveaus kan onderscheiden. Op het eerste niveau gaat het om een verbale, in zekere zin intuïtieve omschrijving van een verschijnsel, in dit geval intelligentie. Een voorbeeld van een dergelijke omschrijving is dat intelligentie een vermogen is om problemen op te lossen. Zo'n bewering is niets anders dan een tautologie: er wordt nodeloos herhaald. Op een iets hoger definitieniveau, het tweede, wordt het mogelijk het verschijnsel intelligentie te meten. Dergelijke definities noemt men operationeel. Men is er in geslaagd het verschijnsel zichtbaar te maken en op de een of andere manier op een schaal te plaatsen. Dit definitieniveau omvat beslist niet 'één' werkelijkheid en veronderstelt geen kennis over het hoe en waarom van het verschijnsel intelligentie. De bekende definitie van intelligentie: 'Intelligentie is wat deze test meet', hoort op dit niveau thuis.

Omdat het ontbreekt aan reflecties over het hoe en waarom, zijn operationele definities in de meeste wetenschappen niet zo gewild. Vandaar dat men streeft naar het derde definitieniveau, waar in de eerste plaats een theorie over de aard van het begrip wordt verondersteld. Vervolgens wordt een instrument ontworpen waarmee we gedrag zouden kunnen voorspellen.

2. Sociale competentie

Het tweede hoofdthema waaraan in dit boek – zij het minder uitgebreid – aandacht wordt besteed, is *sociale competentie*. Ten aanzien van het begrip intelligentie is reeds door Thorndike (1924) onderscheid gemaakt tussen abstract-verbale intelligentie en sociale intelligentie. In feite heeft dit onderscheid te maken met verschillende situaties waarin mensen hun verstandelijke vermogens moeten aanwenden. Bij abstract-verbale intelligentie gaat het om '... redzaamheid, begrip, inzicht, om het opmerken, stellen en oplossen van problemen ... in de omgang met symbolen en abstracties' (De Groot, 1985, p. 46). Bij sociale intelligentie gaat het om redzaamheid, begrip en inzicht in de omgang met sociale situaties. Hoewel dit begrip heel lastig meetbaar is gebleken, wordt er in de praktijk van alledag veel belang aan gehecht. In de functie-eisen van talloze personeelsadvertenties wordt bijvoorbeeld behalve analytisch vermogen ook uitdrukkelijk gevraagd om de beheersing van sociale en communicatieve vaardigheden:

Voordat we een overzicht geven van de inhoud van de verschillende hoofdstukken, eerst nog een opmerking. Veel mensen en instanties die zelf niet betrokken zijn bij wetenschappelijke activiteiten, verwachten van de wetenschap direct bruikbare uitkomsten en een hoge mate van zekerheid. Dat de wetenschap deze nooit kan geven, is voor velen nauwelijks aanvaardbaar

en zeer teleurstellend. Resultaten van sociaal-wetenschappelijk onderzoek – ook op het gebied van de intelligentie – zijn altijd voorlopig en roepen vaak ook weer nieuwe vragen op. De beroemde wetenschapsfilosoof Popper heeft dit als volgt treffend verwoord:

'I think that we shall have to get accustomed to the idea that we must not look upon science as a "body of knowledge", but rather as a system of hypotheses; that is to say, as a system of guesses or anticipations which in principle cannot be justified, but with which we work as long as they stand up to tests, and of which we are never justified in saying that we know that they are "true" or "more or less certain" or even "probable".'

(Popper, 1972, p. 317).

3. Opbouw van het boek

In dit boek wordt in grote lijnen een beschrijving gegeven van onderwerpen over opvattingen en onderzoek op het gebied van intelligentie en sociale competentie. Over beide onderwerpen valt heel wat te zeggen. Daarbij is noodzakelijkerwijs een keuze gemaakt. Het is een globaal overzicht van wat er tot nu toe bereikt is en dat is behoorlijk wat.

Aan dit boek hebben veel auteurs een bijdrage geleverd. Allen zijn vanuit hun interesse op de een of andere wijze betrokken bij het onderwerp intelligentie of sociale competentie. Het boek bestaat uit vier delen. In *Deel I* worden verschillende theoretische benaderingen van het begrip intelligentie beschreven. *Deel II* is gewijd aan het gereedschap, de intelligentietests. In *Deel III*, getiteld Intelligentie-onderzoek, worden verschillende empirische studies die rond het onderwerp intelligentie verricht zijn, gepresenteerd. *Deel IV* ten slotte gaat over onderwerpen rondom het thema sociale competentie. Per hoofdstuk geven we een kort overzicht van de globale inhoud.

Deel I Theoretische benaderingen van intelligentie

Nijse beschrijft in hoofdstuk 1 de psychometrische benadering van intelligentie. Deze benadering past in de traditie van de differentiële psychologie. In deze tak van de psychologie probeert men de variabelen die verschillen in gedrag tussen mensen veroorzaken, zo goed mogelijk te beschrijven en te operationaliseren, zodat bevredigende verklaringen voor actuele gedragingen en voorspellingen van toekomstige gedragingen mogelijk zijn.

Sternberg behandelt in hoofdstuk 2 zijn triarchische theorie van de intelligentie. Hij beschrijft drie typen intelligentie, te weten: de analytische stijl, de creatief-synthetische stijl en de praktische stijl. Hij legt uit dat een intellectueel effectief individu iemand is die ontdekt heeft wat zijn of haar sterke punten zijn en daar goed gebruik van weet te maken.

In hoofdstuk 3 wordt de ontwikkeling van de intelligentie als mentale aanpassing aan nieuwe situaties besproken. Kingma en Tomic leggen in dit hoofdstuk het accent op de kwalitatieve benadering van intelligentie. Bij deze kwalitatieve benadering gaat het om processen die ten grondslag liggen aan het intelligent functioneren.

In hoofdstuk 4 stellen Kingma en Tomic de vraag of het mogelijk is de ontwikkeling van intelligentie te versnellen door middel van instructie of training.

Hoofdstuk 5 gaat over het leerpotentieel als graadmeter van de intelligentie. Kingma en Tomic beschrijven hierin een andere kwalitatieve benadering van intelligentie, namelijk die van Vygotsky. Zijn theorie gaat over het sturend versnellen van de ontwikkeling van het intelligent handelen en de rol van de taal hierin.

De beroemde Nederlandse psycholoog De Groot beschrijft samen met Van Peet in hoofdstuk 6 de intelligentietheorie die een aantal jaren geleden door De Groot zelf is geformuleerd. Met het begrip 'potentieel' duiden zij op de verschillende – in aanleg aanwezige – vermogens die in mensen tot ontwikkeling kunnen worden gebracht.

Deel II Intelligentietests

Betrouwbaarheid als psychometrisch begrip wordt in hoofdstuk 7 door Nijse beschreven. Dit is een essentieel begrip bij de constructie van intelligentietests en ook van andere tests. Een verhandeling over dit begrip dient beslist vooraf te gaan aan de beschrijving van intelligentietests.

In hoofdstuk 8, Nederlandse intelligentietests, gaat Bloemers in op de geschiedenis, ontwikkeling en toekomst van de Nederlandse intelligentietests.

Hoofdstuk 9, van Tellegen, Laros en Winkel, laat zien welke stappen gezet moeten worden bij de constructie van een intelligentietest. De stappen zijn geïllustreerd aan de hand van de constructie van de SON-R 5,5-17, een niet-verbale intelligentietest voor kinderen.

Bloemers stelt in hoofdstuk 10 de voorlichting rond intelligentietests aan de orde. Deze bleef zeer lang beperkt tot procedurele zaken, dat wil zeggen dat kandidaten van tevoren op de hoogte werden gesteld van het verloop van de testprocedure en van hun rechten binnen deze procedure. Met voorlichting over de inhoud van tests is men pas in de jaren negentig begonnen.

Deel III Intelligentie-onderzoek

In hoofdstuk 11 behandelt Jansz de vraag of intelligentie door de aanleg of door de omgeving wordt bepaald. Hij laat zien dat psychologen voortdurend met elkaar van mening verschillen wanneer uitspraken over de aard van intelligentie worden verbonden met standpunten over de oorsprong van onze verstandelijke vermogens.

Van der Maesen de Sombreff richt zich in hoofdstuk 12 op het verband tussen intelligentietests en beroepssucces. Bij selectie van personeel heeft men als doel het succes van mensen in een functie of in een loopbaan te voorspellen. De vraag is of de intelligentietest die voorspellingstaak aankan, en zo ja, in hoeverre.

Nijse doet in hoofdstuk 13 verslag van zijn onderzoek dat tot doel had een antwoord te geven op de vraag welke waarde we moeten hechten aan het oordeel van de leerkracht van de basisschool en het intelligentiequotiënt wanneer we de keuze van een schooltype binnen het voortgezet onderwijs willen voorspellen.

In hoofdstuk 14, van de hand van dezelfde auteur, stelt deze dat intelligentie en creativiteit begrippen zijn die in het dagelijks spraakgebruik regelmatig opduiken wanneer wetenschappelijke, technologische of artistieke producten moeten worden beoordeeld. Creativiteit blijkt een vager begrip te zijn dan intelligentie. Aan de hand van concrete voor-

beelden en van onderzoeken laat Nijssse zien welke pogingen zijn ondernomen tot omschrijving en verduidelijking van het begrip 'creativiteit'.

Hoofdstuk 15 van Vroon gaat over de zogenaamde 'confluence'- of 'soeptheorie' van Zajonc en Markus die is onderzocht bij de Nederlandse krijgsmacht. Vroon onderzoekt de vraag of er een eindoordeel mogelijk is over de herkomst van intelligentieverschillen. Hij beschrijft een grootschalig onderzoek dat hij verricht heeft met als basis duizenden intelligentiestgegevens, verkregen in het kader van keuringen voor de militaire dienst.

Hoofdstuk 16 van Van Peet is gewijd aan een valideringsonderzoek naar de in hoofdstuk 6 beschreven potentieeltheorie van intelligentie van De Groot. In dit hoofdstuk gaat Van Peet na in hoeverre mensen zelf kunnen beoordelen wat hun intelligentie is, en in welke mate zij hun intelligentieplafond bereikt of benaderd hebben.

Resing betoogt in hoofdstuk 17 dat men de laatste jaren een zekere kritiek heeft op het gebruik van de intelligentietest bij kinderen. Deze geeft te veel een beeld van wat een kind op een bepaald moment kan. Het instrument is te weinig gericht op het leervermogen van het kind. De auteur beredeneert en demonstreert dat een leerpotentieeltest vooral van grote waarde kan zijn voor leerlingen die zich in het twijfelgebied tussen lom- en mlk-onderwijs bevinden of op de grens van basis- en speciaal onderwijs.

Van der Molen, Te Nijenhuis en Keen onderzoeken – in aansluiting op het algemene thema voorlichting over intelligentietests (zie hoofdstuk 10) – in hoofdstuk 18 drie vragen. Ten eerste, hoeveel profijt heeft men wanneer men als sollicitant een boek leest over intelligentietests die gebruikt worden tijdens de selectieprocedure? Ten tweede, wat levert het op als men daarnaast nog een specifieke testtraining volgt? En, ten derde, heeft men ook nog iets aan die voorbereiding als men op de testdag met andere tests wordt geconfronteerd?

Deel IV Sociale competentie

Het eerste hoofdstuk in dit deel, hoofdstuk 19, van de hand van Smit, gaat over het verband tussen de begrippen 'sociale intelligentie', 'sociale competentie' en 'sociale vaardigheden'. Daarbij wordt aandacht besteed aan het vermogen van mensen om op adequate wijze interpersoonlijke situaties in te schatten en op basis van die inschatting sociaal adequaat te handelen. Tevens geeft zij een overzicht van het onderzoek dat op dit gebied heeft plaatsgevonden.

Vermeulen en Van der Molen onderzoeken in hoofdstuk 20 het toetsen van sociale vaardigheden. In de praktijk van het onderwijs blijkt het beoordelen van sociale competentie een verwaarloosd onderdeel van het leerplan te zijn. De auteurs maken aannemelijk dat het mogelijk is in de schoolsituatie sociale competentie betrouwbaar en valide te meten.

Hoofdstuk 21 van Van der Molen gaat over verlegenheid. Eigenlijk kan verlegenheid als een gebrek aan sociale vaardigheid beschouwd worden. Dat hier in positieve zin iets aan gedaan kan worden, wordt duidelijk aangetoond.

In hoofdstuk 22 ten slotte beantwoordt Van der Molen de algemene vraag of sociale competentie te verbeteren is. Hij gaat daartoe op basis van een overzichtsstudie de effecten na van verschillende trainingsprogramma's die tot doel hadden de sociale competentie van verschillende groepen mensen te vergroten.